

Mintaqa meva-sabzavot kooperatsiyalarini tashkil etishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari

Fayziyeva, Shirin Shodmonovna¹, Sobirova, Marhabo Xaitovna²

Возможности использования хозяйственных механизмов при организации региональных плодоовощных кооперативов

Файзиева, Ширин Шодмоновна¹, Собирова, Мархабо Хайтовна²

Possibilities of using economic mechanisms in organizing regional fruits and vegetables

Fayziyeva, Shirin Shodmonovna¹, Sobirova, Markhabo Khaitovna²

Received: February 10, 2024 Revised: February 13, 2024 Accepted: February 20, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada O'zbekiston Respublikasi meva-sabzavot kooperatsiyalarini tashkil etilishi, meva-sabzavot mahsulotlari hajmini oshirish, jahon miqyosida va mamlakat hududida hosildorlik ko'rsatkichlari, samaradorlikni oshirish bo'yicha iqtisodiy mexanizmlardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilingan. Qashqadaryo viloyati va tumanlar kesimida meva-sabzavot mahsulotlari to'g'risida ma'lumotlar taqqoslangan. Respublikamizda oziq-ovqat dasturi samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlardan kelib chiqqan holda belgilangan vazifalar maqolada aks ettirilgan. Shuningdek, maqolada bandlikni yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni rivojlanishi va mahsulot hajmini o'sishini rag'batlantirish uchun kooperativlar hudud iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo'shishi tahlillar orqali ko'rsatib o'tilgan. Ayniqsa, qishloq xo'jaligida yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarining jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlashdagi chora-tadbirlar rejasi tavsiya etilgan bo'lib, unda xorijiy mamlakatlar bilan zamonaviy texnologiyalarni standartlashtirish, metrologiya va sifatni sertifikatlash sohasida hamkorlik qilish ko'lamini yanada kengaytirish, eksportchilarni tashqi bozor konyunkturasidagi o'zgarishlar, istiqbolli bozorlar, raqobatchilar to'g'risida ma'lumotlar bilan tanishtirish, xalqaro transport kommunikatsiyalarini rivojlantirish orqali eksport tovarlarning transportda tashish xarajatlarini kamaytirish, iqtisodiyotning barcha jabhalarida raqobatbardosh va ilmiylik talab etiladigan innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarishga mo'ljallangan xalqaro standartlarni joriy etish, transport-kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish va yangi transport yo'laklarini ochish orqali transport xarajatlarini kamaytirish, xalqaro standart talablariga mos ravishda sifat ustidan nazoratni joriy etish, xorijiy mamlakatlar bilan savdo - iqtisodiy va moliyaviy hamkorliklarni yanada kuchaytirish, eksportni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada rivojlantirish masalalarining kiritilganligi maqolaning ahamiyatini yanada oshiradi.

Kalit so'zlar: meva-sabzavot, kooperatsiya, iqtisodiy mexanizm, oziq-ovqat dasturi, oziq-ovqat mahsulotlari hajmini oshirish, eksport, qishloq xo'jaligi ekinlari navlarini yaxshilash, bandlikni yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni rivojlantirish, o'sishini rag'batlantirish, moliyaviy hamkorlik, transport-kommunikatsiya tizimi, innovatsion mahsulot.

Аннотация. В данной научной статье анализируется важность использования экономических механизмов для организации плодоовощных кооперативов Республики Узбекистан, увеличения объемов плодоовощной продукции, показателей продуктивности в мировом масштабе и в стране, а также повышения эффективности. Сравнилась информация о плодоовощной продукции в Кашкардарьинской области и районах. На основе мер, направленных на повышение эффективности продовольственной программы в нашей республике, в статье отражены поставленные

задачи. Также анализ показывает, что кооперативы вносят значительный вклад в экономику региона в целях создания рабочих мест, развития социально-экономических возможностей, стимулирования роста производства. В частности, рекомендован план мер по обеспечению конкурентоспособности плодоовощной продукции, выращенной в сельском хозяйстве, на мировых рынках, в котором планируется дальнейшее расширение сферы сотрудничества с зарубежными странами в области стандартизации современных технологий, метрологии и качества. Сертификация, введение экспортерам информации об изменениях конъюнктуры внешнего рынка, перспективных рынках, конкурентах, снижение затрат на транспортировку экспортных товаров за счет развития международных транспортных коммуникаций, производство инновационной продукции, конкурентоспособной и научной во всех сферах экономики, снижение транспортных расходов за счет внедрения стандартов, развитие транспортно-коммуникационных систем и открытие новых транспортных коридоров, внедрение контроля качества в соответствии с требованиями международных стандартов, усиление торгово-экономического и финансового сотрудничества с зарубежными странами, поддержка экспорта со стороны государства - внесение вопросов дальнейшего развития поддержки механизмы повышают значимость статьи.

Ключевые слова: плодоовощная продукция, кооперация, экономический механизм, продовольственная программа, увеличение объемов продовольственных товаров, экспорт, улучшение сортов сельскохозяйственных культур, создание рабочих мест, развитие социально-экономических возможностей, стимулирование роста, финансовое сотрудничество, транспортно-коммуникационная система, инновационный продукт.

Annotation. This scientific article analyzes the importance of using economic mechanisms for organizing fruit and vegetable cooperatives in the Republic of Uzbekistan, increasing the volume of fruit and vegetable production, productivity indicators globally and in the country, as well as increasing efficiency. Information on fruits and vegetables in the Kashkadarya region and districts was compared. Based on measures aimed at increasing the efficiency of the food program in our republic, the article reflects the assigned tasks. The analysis also shows that cooperatives make a significant contribution to the regional economy in order to create jobs, develop socio-economic opportunities, and stimulate production growth. In particular, a plan of measures was recommended to ensure the competitiveness of fruits and vegetables grown in agriculture on world markets, which plans to further expand the scope of cooperation with foreign countries in the field of standardization of modern technologies, metrology and quality. Certification, introducing information to exporters about changes in foreign market conditions, promising markets, competitors, reducing the costs of transporting export goods through the development of international transport communications, producing innovative products that are competitive and scientific in all spheres of the economy, reducing transport costs through the introduction of standards, the development of transport and communication systems and the opening of new transport corridors, the introduction of quality control in accordance with the requirements of international standards, strengthening trade, economic and financial cooperation with foreign countries, support for exports from the state - introducing issues of further development of support mechanisms increases the significance of the article.

Key words: fruits and vegetables, cooperation, economic mechanism, food program, increasing the volume of food products, exports, improving crop varieties, creating jobs, developing socio-economic opportunities, promoting growth, financial cooperation, transport and communication system, innovative product.

KIRISH

Qishloq xo'jaligidagi meva-sabzavot mahsulotlari asosan xususiy tarmoqda yetishtirilayotgan bo'lib, uning 75-85 foizi dehqon va fermer xo'jaliklari ulushiga to'g'ri keladi. Bugungi kunda bog'dorchilik sohasidagi yirik tadbirkorlik subektlarining soni ortishi meva-sabzavot yetishtiruvchi xususiy tarmoq o'rtasida raqobatning kuchayishiga olib kelmoqda. Meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish, saqlash, qayta

ishlash va eksport qilish bo'yicha rivojlangan davlatlar tajribalarining tahlillari ushbu mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilarning kooperatsiyasini rivojlantirish zarurati borligini ko'rsatmoqda. Bunda tizimda mavsumiy pishib yetiladigan meva-sabzavot mahsulotlari juda ko'p sonli, joylashuvi jihatidan tarqoq hamda hajmi kichik dehqon va fermer xo'jaliklarining raqobat kurashida ishtirok etishlari uchun ularning kooperatsiyaga birlashishlari maqsadga muvofiqdir. O'zbekiston qishloq xo'jaligini rivojlantirishda

meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish hajmi va raqobatbardoshligini oshirish, ushbu sohada kooperatsiyalarni tashkil etish hamda davlat tomonidan joriy etilgan iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish eng avvalo mahsulot yetishtiruvchilarni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish, qayta ishlash, saqlash, xizmat ko'rsatish va sotish sohasini rivojlantirish borasidagi iqtisodiy muammolar va qishloq xo'jaligida kooperatsiya jarayonini rivojlantirish masalalari xorijlik T.Buzina, N.Kuznetsova, I.Minakov, V.Volodin, L.Antonenko kabi va boshqa agrar soha iqtisodchi olimlari ishlarida o'z aksini topgan. T.S.Buzinaning "Оптимизация взаимодействия участников в региональных агропромышленных кластерах" nomli asarida hududiy agrosanoat majmuasida klasterlarning xususiyatlari keng tarzda yoritib berilgan [6].

Respublikamiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi sharoitida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy yechimlar R.X.Ergashev, R.H.Husanov, S.Usmonov, Q.A.Choriyev, O'.P.Umurzakov, T.X.Farmonov, N.S.Xushmatov, O.Jumayev, X.Xushvaqtova kabi qator agrar iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlanmalari qatoridan o'rin olgan. R.H.Husanovning "Dehqon xo'jaligini yuritishning ilmiy va amaliyasoslari"[7] nomli asarida esa mamlakatimizda ilk bor tashkil etilgan dehqon xo'jaliklarining faoliyatini tashkil etish, huquqiy asoslarini yaratishga doir ilmiy va amaliy asoslar keltirilgan. Lekin yuqorida keltirilgan ishlarning turli davrlarda bajarilganligi, hozirgi paytda sohada agrofimlar va kooperativlar faoliyatini tashkil etish borasidagi islohotlarning chuqurlashuvi meva-sabzavot mahsulotlarini sotish sohasida tadqiqotlar olib borishda kompleks yondashuvni taqozo etmoqda.

TADVIQOT METODOLOGIYASI

O'zbekistonda meva-sabzavot kooperatsiyalarini tashkil etishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash usullari yordamida o'rganish orqali respublikamizda

oziq-ovqat dasturi samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar yo'nalishlari hamda kooperatsiyalar faoliyatining samaradorligini oshirish aniqlanadi. Ushbu jarayonda erishilgan natijalarni xorij tajribalari bilan taqqoslash, istiqbolda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan yo'llarni tanlashdan iboratdir.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Qishloq xo'jaligining rivojlanishi va taraqqiy etishi uchun hukumatimiz tomonidan bir qator meyoriy hujjatlar qabul qilinmoqda. Xususan, meva-sabzavotchilik sohasida mahsulot ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, xizmat ko'rsatish, sotish va eksport qilish jarayonlarini o'zaro integratsiya qilish kooperatsiya faoliyatini rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va eksport hajmini oshirish maqsadida chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853 - sonli farmoni hamda 2019 yilning 14 martdagi "Meva-sabzavotchilik sohasida qishloq xo'jaligi kooperatsiyasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4239-sonli qarori bilan meva-sabzavotchilik rivojlangan hududlarida faoliyat yuritayotgan fermer va dehqon xo'jaliklari negizida ixtisoslashgan kooperativlar tashkil qilish va uning samaradorligini oshirish hamda qulay biznes muhitini yaratish nazarda tutilgan. Shuningdek, meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va sotish sohasidagi ilg'or texnologiyalarni joriy etish hamda ushbu mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilarning kooperatsiyasini rivojlantirishni rag'batlantirish hamda samaradorligini oshirish maqsadida 2019 yil 11 dekabrda "Meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog'ini yanada rivojlantirish, sohada qo'shilgan qiymat zanjirini yaratishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4549-sonli qarorlari qabul qilindi. Qabul qilingan qarorlar va mazkur faoliyatiga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Respublika qishloq xo'jaligida meva-sabzavot

tarmog'i muhim o'rin egallaydi. Bunda aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qulay agrobiznes muhitini va qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish, davlat xarajatlarini bosqichma-bosqich diversifikatsiya qilish, qishloqlardagi kam ta'minlangan aholi daromadlarini oshirish, hududlar iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadida Prezidentimizning "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga asosan, qishloq xo'jaligida ishlash imkoniyati va ishtiyogi bo'lgan 50 nafar inson bir hududda birlashtirilib, kooperativlar tashkil etilmoqda. Ularga qishloq xo'jaligida foydalanilmaydigan 15 gektar yer berilishi ko'zda tutilib, kooperativning har bir a'zosiga 20 sotix, kooperativ ishtirokchisi - hamkor tadbirkorga 5 gektar yer mahsulot yetishtirish uchun ajratilmoqda. Bunda hamkor tadbirkor - shu hududdagi ilg'or fermer yoki qayta ishlash bilan shug'ullanayotgan tadbirkor bo'lib, ularni yanada rag'batlantirish uchun 5 gektar yer beriladi. Shu tariqa ishbilarmon 50 ishchining mahsulotini sotib olish, saqlash imkoniga ega bo'ladi. Hududlarda kooperativlarni qo'llab-quvvatlash uchun infratuzilma, ya'ni elektr energiyasi, yo'l va suv ta'minotida mahalliy budjetdan ko'mak berish kerak bo'ladi. Hozirda respublikamiz hududida tajriba asosida Farg'ona vodiysining ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan va foydalanilmayotgan zaxirada yerlari mavjud 22 tumanda xususan, Asaka, Qo'rg'ontepa, Ulug'nor, Paxtaobod, Bo'ston, Pop tumanlarida 31 kooperativ tuzish mo'ljallangan. Mazkur tadbirlar uchun umumiy qiymati 24 million dollarni tashkil etadi. Shundan 15,5 million dollari xalqaro moliya institutlari mablag'lari jalb etilgan. Kooperativga qishloqlardagi kam ta'minlangan aholi pay ulushi asosida a'zo bo'ladi. Unga kirayotgan ishsiz fuqarolarga Bandlikka ko'maklashish jamg'armasi hisobidan 2,23 million so'm subsidiya beriladi. Yoki "har bir oila - tadbirkor" dasturi asosida imtiyozli tarzda 30 million so'mlik kredit ajratilmoqda. A'zolar bu pul bilan ustav jamg'armasiga kirishadi, ularga tirkak bo'ladigan ilg'or fermer, tadbirkor yoki tomorqa xizmat korxonasi 500-900 million so'm yoki undan ko'proq mablag' bilan kiradi. Bunda ilg'or fermer, tadbirkor yoki tomorqa xizmati tashkiloti infratuzilmasi yaratilgan manzildan 5 gektar yerga ega

bo'ladi. Agar samaradorlik yaxshi bo'lsa, keyinchalik yerni kengaytirish mumkin bo'ladi. Natijada, yangi ish o'rni yaratiladi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish sifati yaxshilanib, eksporti oshadi.

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti tahlillariga ko'ra, meva-sabzavotlar eksportida qiymat jihatidan eng katta ulushni mosh - 13,7 foiz, mayiz - 10,4 foiz, quritilgan qora olxo'ri - 7 foiz, pomidor - 6,1 foiz, karam - 5,1 foiz, yangi uzilgan uzum - 4,3 foiz, piyoz - 4,3 foiz va anor - 3,3 foiz egallaydi. 2023 yilning yanvar-aprel oylarida eksportning umumiy hajmida meva-sabzavotlarning ulushi 3,3% ni tashkil etgan. Jumladan, O'zbekistonda yetishtirilgan meva-sabzavot mahsulotlarining asosiy eksport bozorlari bo'lib, Rossiya 27,4%, Pokiston 20,6%, Xitoy 16,3%, Qozog'iston 13,9%, Afg'oniston 2,4%, Qirg'iziston 2,4%, Belarus 2,0%, Turkiya 1,9%, Iroq 1,5% va Eron 1,2% ni tashkil qiladi.

O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan kooperatsiyalar dehqon va fermerlarimizga, agrar soha vakillariga yangicha zamonaviy uslubda ishlashni o'rgatdi. Mahsulot ekishdan tayyor mahsulotgacha bo'lgan jarayonni yagona texnologik tizimga birlashtirgan ishlab chiqarishning yangi majmuasi ilmfan yutuqlarini, yangi innovatsion texnologiyalarni amaliyotga jadal joriy etishga ham keng yo'l ochib beradi. Bu tizim qishloq xo'jaligi subektlari tomonidan birgalikda ishlab chiqarish yoki boshqa xo'jalik faoliyatini yuritish uchun o'zlarining moddiy va boshqa ehtiyojlarini qondirish maqsadida, ixtiyoriy ravishda mulkiy pay badallarini birlashtirish asosida tashkil etiladi. Kooperativlarning rivojlanishi hudud qolaversa, mamlakat infratuzilma obektlarini yangilanishiga olib keladi. Qishloq xo'jaligi yangi moddiy-texnika bilan boyitiladi.

Bugungi kunda respublikada meva-sabzavotchilik kooperatsiyalari faoliyat olib bormoqda. Ular 5 ta viloyatda tashkil etilgan bo'lib, umumiy soni 43 ta bo'lgan meva-sabzavotchilik kooperatsiyalari tashkil etilgan. Kooperatsiyada 1,4 ming nafar qishloq xo'jaligi subektlari ta'sischi sifatida a'zo bo'lgan. Kooperativlar qamrab olingan yer maydoni 1,4 ming nafar subektdan 916 tasini 18,8 ming gektar maydonlarda faoliyat olib borayotgan fermer xo'jaliklari tashkil etadi. Kooperativga qo'shimcha a'zo 18 ta qayta ishlash korxonasi, 15 ta eksportyor korxonalar, 95 ta

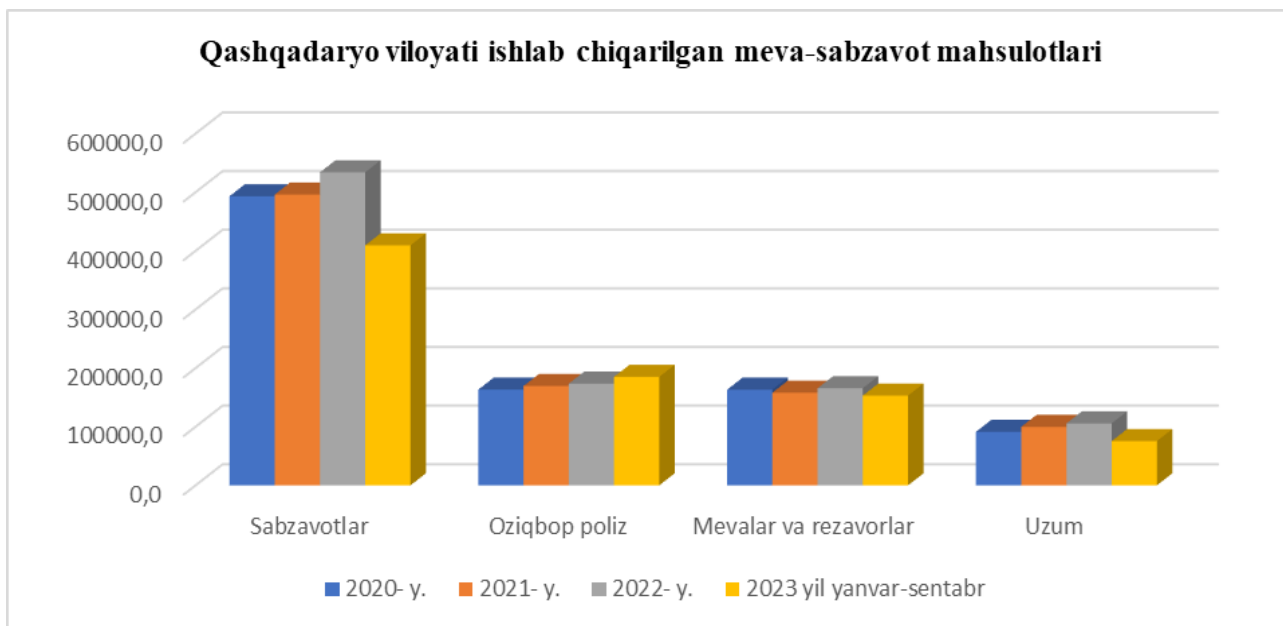
mahsulotni tayyorlovchi hamda 358 ta boshqa turdagi qishloq xo'jaligi subektlari ham mavjud.

Respublika qishloq xo'jaligi kooperatsiyaning bir ko'rinishi sifatida klasterlar faoliyat olib borayapti. Klaster – bu xom-ashyo yetishtirishdan boshlab to qayta ishlangan tayyor mahsulotni iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan jarayonlarni qamrab olgan, qo'shilgan qiymat zanjirining barcha ishtirokchilarini bir maqsad sari jamlagan fermerlar, qayta ishlovchi korxonalar, eksportyor korxonalar guruhidir. Respublikamizda paxta-to'qimachilik, g'allachilik va meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyat olib bormoqda.

Respublikadagi meva-sabzavotchilik klasterlarining umumiy soni: 245 ta. Ularga birlashtirilgan yer maydoni: 179,2 ming ga. 15,3 ming nafar fermer xo'jaliklari bilan 147,9 ming gektar yer maydonlarida meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish bo'yicha fyu'chers shartnomasi asosida ish olib borilmoqda. Moddiy-texnik bazasi 62 ta klasterlarda quvvati 956,2 ming tonna bo'lgan qayta ishlash zavodlari, 32 ta klasterlarda quvvati 290,5 ming tonna bo'lgan mahsulotni saralash va qadoqlash, 23 ta klasterlarda quvvati 230,5 ming tonnalik mahsulotni quritish hamda 136 ta klasterlarda quvvati 360 ming tonnalik oddiy va muzlatkichli omborxonalar mavjud. 24,5 ming ga mahalliy, 10,8 ming ga intensiv bog' va 25,6 ming ga tokzorlar mavjud.

so'mlik 71 ta loyiha amalga oshirilishi rejalashtirilgan bo'lib, 500 ga yaqin ish o'rinlari yaratiladi [11].

Viloyatimizdagi meva-sabzavotchilik klasterlari Qamashi tumanida "Agro-vostok" MCHJ, Kitob tumanida "Sharofat ona Qahramon qizi" agrofirma, Kitob tumanida "Shahrisabz tomorqa xizmati" MCHJ, Yakkabog' tumanida "Abdul Axat Axmedovich" f/x, Yakkabog' tumanida "Green atrrlaster" MCHJ, Yakkabog' tumanida "Arsenal nur baraka" MCHJ, Shaxrisabz tumanida "Bog'izar Varganza uzumzorlari" MCHJ, Chiroqchi tumanida "Marble industry Kitob" MCHJlar faoliyat yuritmoqda.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida 2020-2023 yillar davomida ishlab chiqarilgan meva-sabzavot mahsulotlari

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Qashqadaryo viloyatida barcha toifalarda ishlab chiqarilgan dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarida sabzavotchilik mahsulotlarini ulushi 2020-2022 yillar oralig'ida 54% ni tashkil etib, eng past natijani

11% ni uzumchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish egallagan. Demak, sabzavotchilikda raqobat muhitini rivojlantirib, eksportga yo'naltirish va uzumchilikda hosildor navlarni yaratib, tarmoqda ishlab chiqarishni kengaytirish zarur.

1-jadval

Qashqadaryo viloyati shahar va tumanlari kesimida qishloq xo'jaligi mahsuloti (amaldagi narxlarda, mlrd. so'm.) [12]

Shahar va tumanlar nomi	2020	2021	2022	2023 yil yanvar-sentabr
Qashqadaryo viloyati	23777,8	28275,6	32240,7	27363,7
Qarshi sh.	172,4	179,6	214,9	206,3
Shahrisabz sh.	196,6	238,0	250,4	174,5
Tumanlar				
G'uzor	1503,6	1785,3	2004,3	1822,0
Dehqonobod	1096,9	1208,1	1295,4	1074,9
Qamashi	2186,2	2629,5	2894,1	2412,2
Qarshi	1950,0	2364,9	2616,0	1953,6
Koson	2249,1	2685,5	3150,0	2569,6
Kitob	1971,9	2434,7	2487,5	2572,2
Mirishkor	1517,0	1863,3	2287,3	1683,6
Muborak	1117,3	1425,1	1620,9	1426,4
Nishon	1523,2	1842,7	2360,2	1843,2
Kasbi	2028,3	2443,2	2950,0	2322,3
Ko'kdala	-	-	1692,7	1408,0
Chiroqchi	3029,1	3209,2	2145,3	1866,7
Shahrisabz	1522,7	1798,0	1994,9	1843,4
Yakkabog'	1713,5	2168,5	2276,8	2184,8

Yuqoridagi jadval ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak, viloyat qishloq xo'jaligida 2022 yilda Koson tumanida 3150,0 mlrd.so'mlik mahsulotlar ishlab chiqarilib, viloyat kesimida bu ko'rsatkich 9,8% ni tashkil etdi. Bu natija 2021 yilga qaraganda 102,7 foizga oshganligini ko'rsatmoqda. Mazkur davrda Qarshi shahrida 214,9 mlrd.so'mlik mahsulotlar ishlab chiqarilib, 6,7% natijani egalladi. 2021 yilga nisbatan bu ko'rsatkich 114,8 foizga oshganligini ko'rishimiz mumkin.

Tahlil natijalariga ko'ra qishloq xo'jaligida meva-sabzavot tarmog'ini rivojlanishida qator muammolar yechimini topishi zarurligini ko'rsatmoqda.

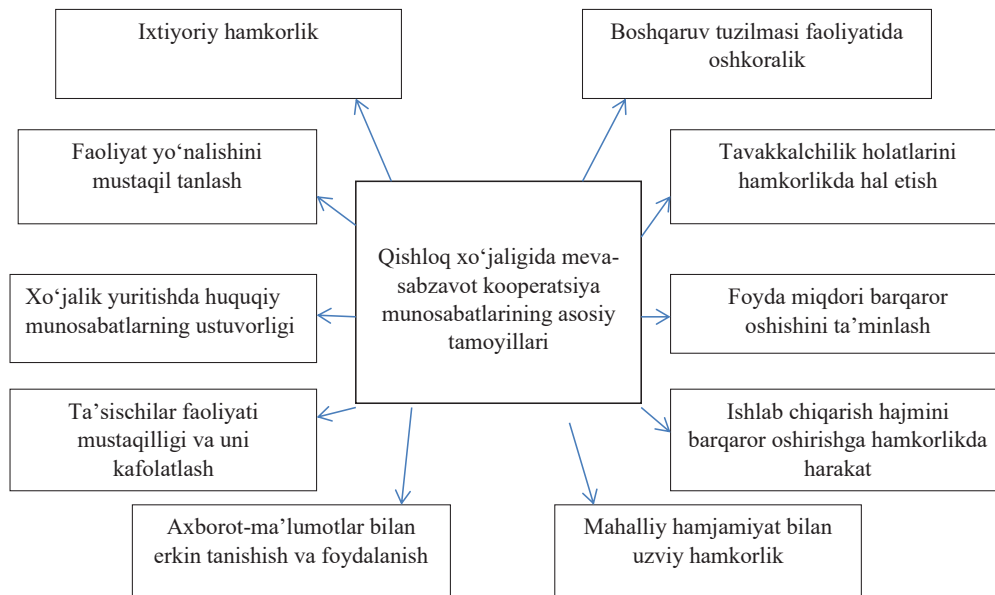
1. Meva-sabzavot mahsulotlarining tannarxi past bo'lishini ta'minlash. Bu aholining mahsulotlarni sotib olish imkoniyatlarini kengaytiradi, turmush darajasini oshiradi, mahsulot ishlab chiqaruvchilarning esa foydasi ko'payishini ta'minlaydi.

2. Tarmoqda mehnat umumdorligini oshirish. Mehnat unumdorligining oshishi mahsulot tannarxi nisbatan

past bo'lishini, katta miqdordagi resurslar tejalişini ta'minlaydi. Rivojlangan davlatlar tajribalari shuni ko'rsatadiki, bizda mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatlari juda kat-ta. Masalan, AQSH, Germaniya, Gollandiya kabi rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligida band bo'lgan bir xodim mamlakat aholisining 90-110 tasiga yetarli mahsulot ishlab chiqaradi. Bizda bu ko'rsatkich 8-9 tani tashkil etadi [5].

3. Tarmoqlarning bir-biriga mutanosib holda rivojlanishini ta'minlash. Qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulotlarning nobud bo'lmasligi ko'p jihatdan ularni tayyorlovchi, qayta ishlovchi, saqlovchi va iste'molchilarga yetkazib beruvchi tarmoq va xizmatlarning mavjudligiga, ularning jihozlanishiga va bir meyorda yetarli quvvat bilan ishlashiga bog'liq va tarmoqlardagi integratsiyani rivojlantirish.

Jahon qishloq xo'jaligi tarixiga ko'ra, butun bir sohada, ya'ni "mahsulot ishlab chiqarish - xizmat ko'rsatish - ta'minot - saqlash - tayyorlash - qayta ishlash - sotish" kabi o'zaro bir-biriga bog'liq xo'jalik subektlari o'rtasida ixtiyoriy va ko'ngilli ravishda, kooperatsiya asosida hamkorlik munosabatlarini samarali yo'lga qo'yilishi orqali mavjud muammolar bosqichma-bosqich muvaffaqiyatli hal qilinmoqda. Jahon kooperativ amaliyoti va tadqiqot natijalari bo'yicha kooperatsiya munosabatlaridagi kooperativ korxonalar faoliyatining asosiy tamoyillari ishlab chiqilgan va tavsiflangan. (2-rasm).

2-rasm. Qishloq xo'jaligida meva-sabzavot kooperatsiya munosabatlarining asosiy tamoyillari
 Yuqorida tasvirlangan qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlaridagi kooperatsiyalarni rivojlantirishning asosiy tamoyillari ishlab chiqildi va ilmiy jihatdan asoslandi.

Meva-sabzavot mahsulotlarini uzluksiz ishlab chiqarish, kooperativlarga birlashtirish hamda eksport salohiyatini oshirish uchun tarmoqqa innovatsion, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, "Aqlli qishloq xo'jaligi" (Smart agriculture) va raqamlashtirilgan agrotexnologiyalar kompleks tizimi joriy etilishi kerak [8].

Mamlakatimizda meva-sabzavotchilik sohasini takomillashtirish, shu jumladan meva-sabzavot

mahsulotlari ekiladigan maydonlarni, saqlash va qayta ishlash quvvatlarini sezilarli oshirish, mazkur tarmoqni rivojlantirish uchun xalqaro moliyaviy institutlarning mablag'larini faol jalb etishga yo'naltirilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmogda. Tahlillar ko'rsatishicha, respublikada sabzavot yetishtirish hajmlari 2005-2020 yillarda barcha toifadagi xo'jaliklar bo'yicha o'sgan. Sabzavot mahsulotlari ekin maydonlari 2005 yildagi 137,7 ming gektar o'rniga 2020 yilga kelib

220,5 ming gektarni tashkil qilgan va ushbu yillar davomidagi o'sish 155,1 foizga teng bo'lgan. O'rtacha hosildorlik esa mos ravishda 215,8 sentnerdan 301,6 sentnerga ortib, umumiy o'sish 140,6 foizni tashkil qilgan. Natijada yetishtirilgan yalpi hosil miqdori 2005 yildagi 2971,6 ming tonna o'rniga 2020 yilda 6650,3 ming tonnani tashkil qilgan va yalpi o'sish 2,2 martadan ortiqni tashkil qilgan [9].

Meva - sabzavotchilik sohasini takomillashtirish orqali quyidagilarga erishiladi:

- meva - sabzavotchilik subektlari o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanadi va yirik ishlab chiqarish yuzaga keladi;

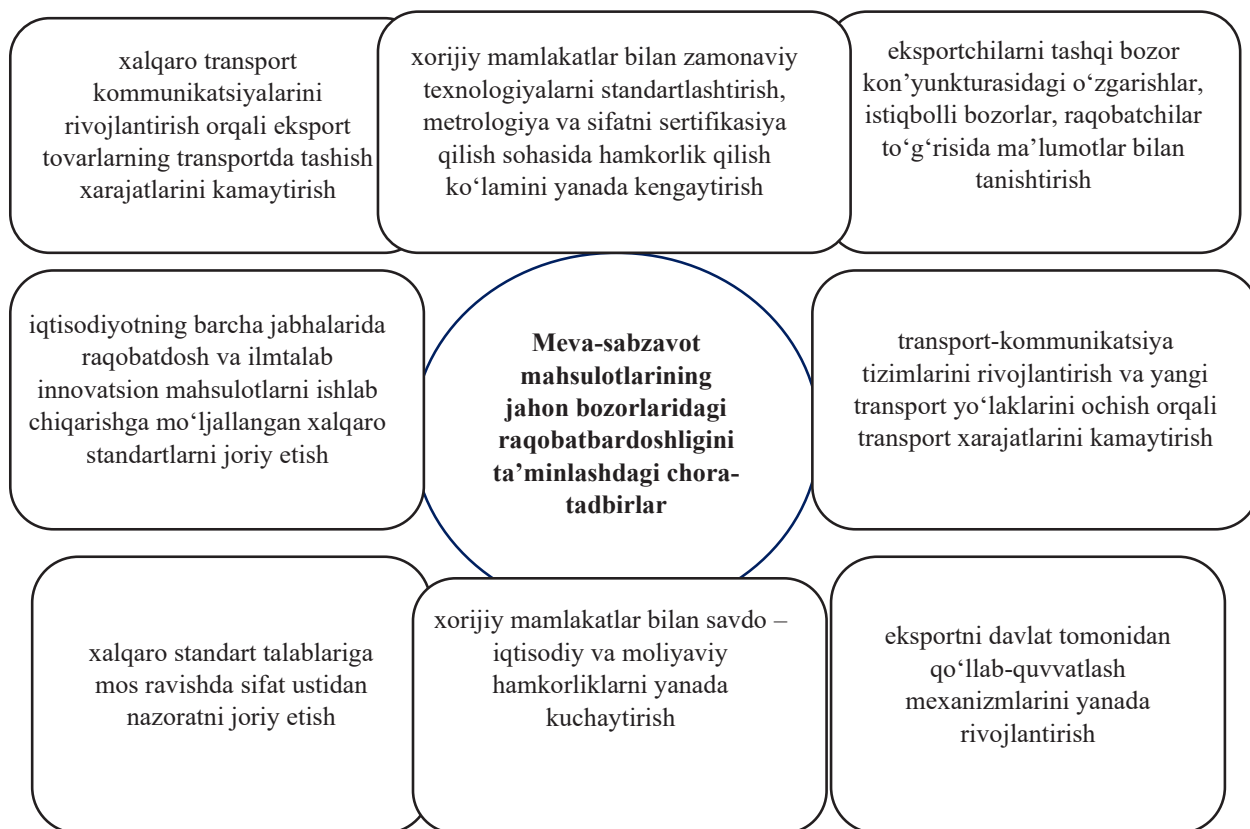
- mahalliy ishlab chiqarish orqali oziq-ovqat xavfsizligi sezilarli darajada ta'minlanadi;

- meva-sabzavotchilik subektlaridagi texnika va texnologiyalarni modernizatsiya qilish uchun

investitsiyalarni jalb qilish orqali zararlilarni moliyaviy sog'lomlashtiriladi.

"Asosiy maqsadlarimizdan biri – tashqi bozorga sifatli va sertifikatlangan mahsulotlarni "o'zbek brendi" nomi bilan olib chiqishdan iborat" [3].

Hozirgi kunda O'zbekiston eksport salohiyatida qishloq xo'jaligining, ayniqsa, meva-sabzavot va uzum mahsulotlarining ahamiyati juda yuqori. Oxirgi paytlarda bu mahsulotlarni yetishtirish, qayta ishlash va eksport qilish bo'yicha bir qancha imtiyozlar mavjud. Qishloq xo'jaligida yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarining jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlashdagi chora-tadbirlar rejasi quyidagicha tavsifa etiladi (2-rasm).

2-rasm. Meva-sabzavot mahsulotlarining jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlashdagi chora-tadbirlar rejasi

Meva-sabzavod kooperatsiyasini tashkil qilish quyidagi iqtisodiy-ijtimoiy masalalarni hal qilish imkonini yaratadi:

iqtisodiy masalada – meva-sabzavotchilik jami ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 32,2 foizini (mamlakat yalpi ichki mahsulotining 8,7 foizi) tashkil etgani holda qishloq joylarida aholining asosiy daromadlaridan biri hisoblanadi. Sanoatning qator tarmoqlarini rivojlanishiga o'zining bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, ushbu tarmoq mamlakat qishloq xo'jaligi eksportida asosiy o'rinlarni egallaydi va qishloq xo'jaligi mavsumiylik xarakterini yuqotadi.

ijtimoiy masalada – meva-sabzavotchilikni barqaror rivojlantirish samaradorligi, nafaqat qishloq aholisining turmush darajasiga, balki mamlakat barcha aholisining ijtimoiy farovonligini ham oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligida band bo'lganlar doimiy ish bilan ta'minlanadi [2].

Shu bilan bir qatorda "... sohada ayniqsa, meva-sabzavotchilik va uzumchilikni rivojlantirishda samarali bozor mexanizmlari tizimli yo'lga qo'yilmaganligi, ilmiy yondashuvning yetarli emasligi tarmoqning mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmasligiga olib kelmoqda. Hisob-kitoblarga ko'ra, 1 gektar maydonda yetishtirilgan paxta xom ashyosiga nisbatan uzumdan 7 baravar, gilosdan 6 baravar, yong'oqdan 5 baravar ko'p daromad olish imkoniyati mavjud"[1].

Kooperativlarni yaratish va uni boshqarish quyidagi darajalarda amalga oshiriladi:

Birinchi (asosiy) – qishloq xo'jaligi korxonalar. U iqtisodiy va tijorat hisob-kitoblari asosida ichki iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishni nazarda tutadi.

Bu darajada shaxsiy yordamchi xo'jaliklar va dehqon (fermer) xo'jaliklarining yirik korxonalar bilan kooperatsiyasi amalda qo'llaniladi.

Ikkinchi daraja – xo'jaliklararo kooperativ birlashmalar. Ular mahalliy hokimiyat (tuman ijroiya qo'mitalari) tashabbusi bilan yagona texnologik zanjirni shakllantirish tamoyili asosida tuziladi.

Uchinchi daraja – tuman kooperativ birlashmalari (birlashmalar, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish va moliyaviy guruhlar va boshqalar). Viloyatdagi qishloq xo'jaligi korxonalarini texnologik zanjir – xomashyo ishlab chiqarish va yetkazib berish, chorvachilik mahsulotlari yetishtirish, tayyor mahsulotni qayta ishlash va bozorga chiqarish bo'yicha birlashgan.

To'rtinchi daraja – hududiy agrosanoat kooperativ birlashmalari (xo'jalik guruhlari, uyushmalar, xoldinglar, korporatsiyalar). Integratorlar chorvachilik komplekslari va qayta ishlash korxonalarini (go'shtni qayta ishlash zavodlari, sut zavodlari va boshqalar) bo'lib, ular uchun xomashyo zonalarini tashkil etiladi.

Beshinchi daraja – mintaqaviy. Xolding shaklidagi vertikal agrosanoat birlashmalari tuziladi. Birlashmalar doirasida oziq-ovqat zanjiri texnologik va iqtisodiy to'liqlikka ega bo'lib, xom ashyo zonalarini aniq shakllanadi.

Oltinchi daraja – respublika. Vertikal xoldinglar, konsernlar va uyushmalar shaklidagi kooperativ birlashmalar. Respublika kooperativlariga oziq-ovqat birlashmalariga barcha hududiy xoldinglar uyushmalar kiradi. Respublika kooperativ uyushmasi yoki O'zbekiston kooperatsiya agentligi vujudga keladi. Yettinchi daraja – davlatlararo va millatlararo. Transmilliy korporatsiyalar va ishtirokchi korxonalar tuziladi. Xorijiy investitsiyalar; milliy agrosanoat majmuasining MDH mamlakatlari qishloq xo'jaligi bozori va jahon iqtisodiyotiga kirishi uchun shart-sharoitlar yaratiladi (3-rasm).

Oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash, bandlikni yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni rivojlanish va o'sishni rag'batlantirish uchun kooperativlar hudud iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo'shadi [10]. Qishloq xo'jaligi kooperativlari qishloq xo'jaligi xarajatlarini, qashshoqlikni kamaytirish, bozorga kirish uchun muhim rol o'ynaydi. Kichik qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini qo'llab-quvvatlash a'zolari iqtisodiy va ijtimoiy faolligini oshirish, barqaror qishloq bandligi va iqtisodiga erishish uchun kooperativlarning iqtisodiy va ekologik zarbalarga chidamliligini oshirish uchun ularning xavf-xatarlarini boshqarish zarur.

Dehqon va fermer xo'jaliklari hosildorlik va bozorning o'zgaruvchanligi kabi xavf-xatarlarga duch kelishmoqda. Ushbu xatarlarning ularning daromadiga ta'sir etishini hisobga olsak, qishloq xo'jaligida xavflarni boshqarish tuzilmasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq sanaladi. Jarayonda qishloq xo'jaligi kooperativining ishtirokchisi bo'lgan xo'jalik subektlari ijobiy natija ko'rsatishi aniqlangan [13].

Natijada, kooperativlardagi kichik qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini imkoniyatlari va xizmatlarni, jumladan bozorlarga kirish, tabiiy resurslardan

3-rasm. Kooperativlarni yaratish va uni boshqarish piramidasi

foydalanish yaxshilanadi, aloqa, texnologiyalar, kredit, o'qitish va mahsulotlarni saqlash ishlarini osonlashtiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, qishloq xo'jaligi kooperativlari mahsulot sifati va korxonalar rentabellikni oshirishga imkon beruvchi munosabatlar tizimidir. Milliy iqtisodiyotda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish katta ahamiyatga ega. Uning rivojlanganlik darajasi davlatning oziq-ovqat xavfsizligini va qishloq hayotining farovonligini belgilab beradi. Shu munosabat bilan qishloq xo'jaligida kooperativlarning barqaror rivojlanish darajasini sifatli baholash juda dolzarb hisoblanadi.

Kooperativlarning barqaror rivojlanishini baholash uslubiyatini takomillashtirish, undagi asosiy yo'nalishlarni aniqlash, bu muammoni hal qilishda turli xil nuqtai nazar va qarashlarni hisobga olish hamda ularni chuqur tahlil qilish va tizimlashtirishni talab qiladi. Shuni inobatga olgan holda ushbu ishda qishloq xo'jaligida kooperativlarning barqaror rivojlanishini baholash uchun mavjud bo'lgan uslubiyatlarga turli mualliflarning o'ziga xos yondashuvlarini qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilish amalga oshirildi.

Bizningcha, kooperativlarning barqaror rivojlanishi – kooperativning uzoq muddatli faoliyati davomida kooperativ a'zolarining ehtiyojlarini qondirish uchun “mahsulot ishlab chiqarish - xizmat ko'rsatish - ta'minot - saqlash - tayyorlash - qayta ishlash - sotish” sohalarning o'zaro mutanosib munosabatda bo'lishiga qaratilgan texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan ijobiy o'zgarishlar yig'indisidir. Bundan kelib chiqadiki, qishloq xo'jaligining rivojlanishida yuzaga kelgan ijobiy o'zgarishlarni baholash kerak, bu esa tizimlarning noma'lum muddatda bo'lgan faoliyatining “mahsulot ishlab chiqarish - xizmat ko'rsatish - ta'minot - saqlash - tayyorlash - qayta ishlash - sotish” [14] sohalardagi muvozanatni hisobga olgan bo'lishi lozim. Ushbu ta'rifning boshqalardan farqi undagi sohalarni muvozanatda va mutanosiblikda saqlashga qaratilganligidadir.

Bizning fikrimizcha, kooperativni barqaror rivojlantirish uchun quyidagi ustuvor vazifalarni amalga oshirish zarur:

1. Qishloq xo'jaligi korxonasining barqaror rivojlanishida ishlab chiqarishning to'rtburchagi: iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy va ekologik rivojlanish yo'nalishlari bilan ajralib turadigan kontseptsiyani amalga oshirish.
3. Kooperativni barqaror rivojlantirish uchun tashqi

omillarning tasnifi, shu jumladan yangi omillar: barqaror rivojlanishning maqsadlari va vositalarini belgilaydigan iqtisodiyotning rivojlanish sikllari va qishloq xo'jaligi siyosati barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun kooperativning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqish.

4. Qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun kooperativlardagi milliy qonunchilik bazasini takomillashtirish va barqaror rivojlanish uchun kooperativlarning vertikal va gorizontal rivojlanishini amalga oshirish.

Demak, meva-sabzavotchilik sohasini takomillashtirish orqali quyidagilarga erishiladi:

- meva-sabzavotchilik subektlari o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanadi va yirik ishlab chiqarish yuzaga keladi;
- mahalliy ishlab chiqarish orqali oziq-ovqat xavfsizligi sezilarli darajada ta'minlanadi;
- meva-sabzavotchilik subektlaridagi texnika va texnologiyalarni modernizatsiya qilish uchun investitsiyalarni jalb qilish orqali zararilarni moliyaviy sog'lomlashtiriladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Fayziyeva, Shirin Shodmonovna** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasini professor vazifasini bajaruvchi, i.f.n. / **Файзиева, Ширин Шодмоновна** - Каршинский инженерно-экономический институт Исполняющий обязанности профессора кафедры «Инновационная экономика», к.э.н. / **Fayziyeva, Shirin Shodmonovna** - Karshi Engineering and Economic Institute Acting Professor of the Department of Innovative Economics, Ph.D.
<https://orcid.org/0000-0001-5643-9934>
2. **Sobirova, Marhabo Xaitovna** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi / **Собирова, Мархабо Хайтовна** - Независимый исследователь Каршинского инженерно-экономического института / **Sobirova, Markhabo Khaitovna** - Independent researcher of the Karshi Engineering and Economic Institute
<https://orcid.org/0009-0004-6443-9765>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 23 noyabrdagi "Meva-sabzavotchilik va uzumchilikda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida dehqon xo'jaliklarining ulushini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4549-sonli qarori

- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853-sonli Farmoni
- [3] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr
- [4] A.J.Abdullayevning "Qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlari" mavzusidagi monografiyasi Buxoro: "Durdona" nashriyoti, 2020, 27-bet
- [5] R.Xakimov, M.Otaqulov, E.Yusupov, M.Yusupov "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti"-T: 2004.
- [6] Бузина Т.С. Оптимизация взаимодействия участников в региональных агропромышленных кластерах / Т.С. Бузина, Й.М.Ивано. – Иркутск: Издательство Иркутский ГАУ, 2015. – 148 с.;
- [7] Husanov R. Dehqon xo'jaligini yuritishning ilmiy va amaliy asoslari. T.: Cho'lpon, 2000. – 103 b.;
- [8] Fayzieva, S. S. The Main Directions and Effectiveness of the Development of Agrocluster Systems In Uzbekistan. JMEE 2022, 2, 149-154.
- [9] Shodmonovna F. S., Negmatovich Y. N. Agricultural Agroclusters Will Serve Increasing the Efficiency of Innovative Economy //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – S. 938-944.
- [10] Bernard, T. et al (2010). Cooperatives for Staple Crop Marketing: Evidence from Ethiopia. International Food Policy Research Institute. Washington.
- [11] <https://www.agro.uz/agroklastarlar-va-kooperatsiyalar/#1627303981946-ae323a0-35b7>
- [12] <https://www.qashstat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2>
- [13] Самиева Г. Т. РОЛЬ ФЕРМЕРСКИХ, ДЕХКАНСКИХ ХОЗЯЙСТВ И ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦЕВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УЗБЕКИСТАНА //Экономика и социум. – 2020. – №. 12-2 (79). – С. 103-109.
- [14] Tokhirovna S. G. Directions Diversify the Production in Peasant (Dekhkan) Farms //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – T. 3. – №. 3. – S. 110-117